

НАДНІПРЯНСЬКА УКРАЇНА XIX – ПОЧАТКУ XX ст.: ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94 (477)–8 (Кістяківський) «19 ст.»

Г. С. Антипенко (Нелипа)

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАУКОВА СПАДЩИНА О. Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО: ВІДГОЛОСКИ ЄВРОПИ

Досліджено наукову діяльність Олександра Федоровича Кістяківського в контексті європейських впливів.

Ключові слова: О. Ф. Кістяківський, Ч. Беккарій, Міттермайер, кримінальне право, смертна кара.

Исследована научная деятельность Александра Федоровича Кистяковского в контексте европейского влияния.

Ключевые слова: А. Ф. Кистяковский, Ч. Беккарій, Миттермайер, уголовное право, смертная казнь.

It is investigated scientific activity Kistjakovsky in a context of the European influence.

Keywords: A. F. Kistyakovskiy, Ch. Bekkariy, Mittermayer, criminal law, death penalty.

Останнім часом вітчизняні історики у своїх наукових розвідках неодноразово порушують різносторонні питання з історії XIX ст. І це не випадково, адже це час, коли почали формуватися національні переконання, розвивалася соціально-економічна сфера, піднімалася на вищий щабель наука. Багато уваги дослідники приділяли окремим постатям, які стали визначальними особами тих років. У поле зору науковців потрапила культурна, соціальна, політична, наукова

діяльність відомих представників епохи. Науковці чимало зробили для визначення ролі і місця особистості у загальнокультурному розвитку України.

Однак малодослідженими залишаються питання різностороннього впливу передових європейських праць на погляди вітчизняних науковців, політиків, письменників, поетів та ін. Адже середина XIX ст. характеризувалася бурхливим розвитком різноманітних філософських, культурних, юридичних, соціально-економічних течій. Саме цього часу відбувалися події «весни народів», спалахнули революційні рухи на теренах Австрії, революційні події у Франції. Тоді європейська думка робить кроки до гуманізації суспільства. У центр роздумів ставилася проста людина, народ з його можливостями та потребами. Відбувалося переосмислення поглядів відносно ролі та значення права як державного та громадського регулятора, поняття свободи людини у соціумі, пошуком нових форм побудови суспільної організації та ін. Зрозуміло, що й вітчизняні дослідники не залишилися осторонь цих викликів суспільної думки та нового етапу розвитку людства. Незважаючи на потужний тиск з боку консервативної владної системи Російської імперії, на українських теренах відбувалися зміни поглядів у дусі західноєвропейської формації. Провідні українські дослідники багато в чому черпали свої знання з європейських джерел і привносили передові ідеї суспільної та наукової думки на українські простори. Одним із таких інтелектуалів, безперечно, був видатний українець – Олександр Федорович Кістяківський.

О. Ф. Кістяківський проявив себе в науці як спеціаліст з народного звичаєвого права [8]. Його фундаментальна праця «Права по которым судится малороссийский народ» до сих пір посідає видне місце в історії світової юриспруденції [12, с. 70–74].

Проте, через близьке знайомство з роботами провідних юристів Європи, видатний український вчений показав себе і як неперевершений знавець англійського, французького, німецького, римського та грецького права. Найбільш із західноєвропейського юридичного наукового доробку О. Ф. Кістяківського цікавило кримінальне право. Багато уваги Олександр Федорович приділяв вивченню та розробці методології ведення судового та кримінального процесу. Кістяківський був доктором кримінального права, ординарним професором на кафедрі кримінального права і кримінального судочинства в Київському університеті імені Св. Володимира [3, с. 243].

Світобачення Кістяківського ґрунтувалося на витоках гуманістичних філософських вчень Б. Спінози, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є.

Коло його інтересів було багатогранне: зацікавлення проблемами мотивів людських вчинків, питаннями побудови взаємовідносин між індивідом та державою, історією організації юридичних систем та ін. [2, с. 325].

У своїх дослідженнях він порушив пекучу для тогочасного суспільства проблему смертної кари, намагаючись розглянути її за допомогою нових методів – залучення даних психології, культурології та релігієзнавства. Одночасно Кістяківський вивчав європейські форми кримінального процесу, в яких шукає найприйнятніші для російської пенітенціарної системи варіанти реформування сфери покарань [2, с. 326]. Він досліджував історію смертної кари в різних країнах, виявив спільні причини, розглянув наслідки різних видів покарання. Саме при дослідженні цієї проблематики, він багато в чому спирався на попередній досвід, на дискусії серед європейських дослідників у цьому питанні, і намагався звести їх до логічного висновку.

Ширше зацікавлення методикою викладання права, судочинства різних держав підсумовується ним на теоретичному рівні в «Елементарному підручнику загального права» [17, с. 90]. Для кращого вивчення досвіду провідних європейських науковців Олександр Федорович мав закордонні відрядження по країнах Європи на протязі 1871–1873 рр. Саме так він близько познайомився з судовими та адвокатськими системами в Римі, Берліні, Неаполі, Відні та Гейдельберзі [16, с. 33]. Закордонні відрядження вплинули на світогляд Кістяківського, адже він сам побачив наскільки відрізняються погляди європейців від російської інтелектуальної думки. Закордонні відрядження О. Ф. Кістяківського дали не лише величезний масив нових знань, а й змінили його погляди на вітчизняні проблеми. Він познайомився з багатьма провідними світилами науки з якими потім підтримував зв'язок та був у курсі всіх нових віянь європейської науки [13, с. 66].

Багато своїх робіт він присвятив саме розгляду іноземного права. Першою такою роботою став російськомовний переклад книги професора Гейдельберзького університету Й. Бюнчлі «Allgemeine staatsrecht» («Загальне державне право»), яка так і не була надрукована. Першою роботою Олександра Федоровича із дослідження іноземного права, яка побачила світ, став «Нарис англійського карно-

го процесу за Міттермайером». Близьким тематично були розвідки «Адвокатура у Франції, Англії та Німеччині».

Доречно згадати дві роботи, які стали результатом тривалого вивчення творчості Ш. Монтеск'є та Ч. Беккарія: «Вплив Беккарія на російське карне право», «Положення основ карного права за наказами». Також О. Ф. Кістяківський написав чимало рецензій на роботи іноземних дослідників [9, с. 137–142].

Однією з головних робіт О. Кістяківського, де він ретельно проаналізував науковий доробок іноземних учених була монографія «Дослідження про смертну кару». З даної розвідки ми бачимо, що Кістяківський був знайомий з роботами, в яких дослідники доводили недоцільність смертної кари, серед них праці Ч. Беккарія, французького адвоката Люкаса, Рум'є, Селлона і з доробками тих, хто відстоював протилежну думку про потребу у суспільстві смертної кари Г. Маблі, Сілвела, Уртиса і ін. Також О. Ф. Кістяківський був знайомий з багатьма роботами німців з даного питання, серед них – Райдер «Справедливість смертної кари», з роботами Мессершміда, Шлаттера, Дістеля і ін. [4]

Та найбільшу увагу Кістяківський приділив аналізу доробку Ч. Беккарія. Чезаре Беккарія італійський мислитель, публіцист, юрист, суспільний діяч, видатних діяч Просвіти. Один із перших в Європі виступив за відміну смертної кари і інших найбільш жорстоких покарань. Дослідження про смертну кару Ч. Беккарія, на думку О. Ф. Кістяківського, розкрило не лише юридичні проблеми, а й спричинило метафізичні дискусії щодо того, чи давала людина іншій право себе вбивати; непорушне чи порушне життя людини; справедлива смертна кара чи ні; корисно чи ні пролиття крові у вигляді смертної кари [4, с. 8]. О. Ф. Кістяківський погоджувався з думками Ч. Беккарія, щодо смертної кари. Він, так як і Ч. Беккарій, відстоював точку зору, що смертна кара не спирається на законні права, тому що людина вступаючи у суспільство не віддала своє право на життя, смертна кара не зменшує число злочинів. Кістяківський погоджувався з Ч. Беккарієм, що смертна кара навпаки є шкідливою для суспільства. Такого роду покарання є жорстоким, суспільство зникає до жорстокості і вважає це буденним явищем. Доводячи безкорисність смертної кари, Ч. Беккарій наголошував на тому, що такий вид покарання не робить людей кращими і не лякає злочинців. Смертне покарання не в змозі зупинити злочини, а навпаки сприяє їх збільшенню [4, с.8].

У Німеччині одним із провідних дослідників питання смертної кари був К. Міттермайєр – автор праці «Смертна кара за результатами наукових досліджень успіхів законодавства і дослідів». Багато в чому він спирався на досвід англійських науковців. Та погляди К. Міттермайєра не були сталими, з часом вони кардинально змінювалися, від не заперечення можливості смертної кари до повної відмови від цього виду покарання. Кістяківський прислуховувався до думок дослідника, але й критикував його за несталість поглядів. О. Кістяківський підхопив ідеї К. Міттермайєра щодо англійського законодавства, які він втілював у роботі «Очерк англійського кримінального процесу», вважав високий розвиток громадянської думки в англійському суспільстві, вихованому в любові до правди, повазі до закону і у потребах суспільства, саме тим чинником, який спонукає всі окремі органи суду разом йти до однієї мети – знаходження справедливого рішення. Саме ці ідеї Кістяківський і намагався привнести у вітчизняне законодавство [1, с. 239].

Олександр Федорович у своїх роботах не співав памфлети європейським науковцям, з багатьма він не погоджувався, дискутував, за що критикували і його. Наприклад, І. Фойницький у рецензії на підручник Кістяківського звинувачував його в тому, що той не скористався думкою К. Біндінга про об'єкт злочину. Кістяківський не переймався усе підряд і стверджував, що тільки через те, що автором є іноземець, у цьому випадку німець, це ще не є істиною [9, с. 90]. Також О. Ф. Кістяківський, зауважуючи, що суспільство не дуже ціняє роботи вітчизняних дослідників, констатував: «Роботи іноземців читають усі, за своїх забувають». Він наводив приклад, що переклад К. Міттермайєра про смертну кару, робота яка не є особливою, більше розійшлась, чим його дослідження, яке не соромно ставить в один ряд з міттермайєровським. Обґрунтовував Кістяківський це модою на іноземне [9, с. 301]. О. Ф. Кістяківський у своїх дослідженнях не тільки повторив уже сказане, а й пішов далі.

Оригінальність думок Кістяківського була очевидна. Він розглянув питання про смертну кару під історичним кутом зору. Дослідив помилки попередників і дійшов висновку, що більшість їх допущено дослідникам через хибність історичних даних. Олександр Федорович доводив, що покарання за злочин смертю прямо пропорційно залежить від рівня розвитку суспільства [14, с. 5–6; 15ф]. Чим краще розвинене суспільство, тим більше змінюється філософська свідомість, що смертна кара є покаранням несправедливим, безкорисним

і непотрібним. Кістяківський дане питання розглянув в історичному розрізі і довів, що з плином часу і з удосконаленням суспільства все більше стає непотрібною смертна кара. І що з часом суспільство повністю від неї відмовиться. На думку Кістяківського, більшість відстоювало право на смертне покарання не в принципі, а заради тимчасової її необхідності й корисності, заради того, що суспільство ще не доросло до її відміни [4, с. 269]. Такою тимчасовою необхідністю він називав перевороти, війни. Великий переворот у Франції наприкінці XVIII ст. і загальної реакції в цілій Європі, так після подій 1848 р. реакція сприяла збільшенню смертної кари у Франції, Пруссії, Австрії й інших державах. Та вже після буремних часів спостерігається зменшення смертної кари. Як бачимо, Кістяківський вивів дану закономірність, яка підтвердилась на історичному досвіді. Також Кістяківський пішов далі у своїх розвідках, окрім доведення неправомірності в цивілізованому суспільстві смертної кари, він доводить можливість виправлення злочинців, за рахунок виправних робіт. Кістяківський виступав за заміну тюрем робітничими колоніями, особливо це стосується малолітніх злодіїв, так як їхня психіка ще не є сталою і ще можна перевиховати людину [5; 6; 7].

Олександр Федорович займаючись науковою діяльністю, ніколи не змішував її з політикою чи національними почуттями. І сам не сприймав робіт, які написані з політичної точки зору. Якого б вони напрямку не були, чи то ліберального, чи то консервативного, або радикального. Це ми бачимо з того, як він відноситься до робіт, наприклад, Акколла Еміля – французького юриста та політичного діяча. На думку Олександра Федоровича науковець повинен бути науковцем, а не політичним пропагандистом. Політична заангажованість робить з наукових робіт, публіцистичні і викривляє дійсність [9, с. 610]. Наука перестає бути наукою незалежною, справедливою, об'єктивною.

Діяльність О. Кістяківського була багатогранною та різноплановою. Але вивчаючи його науковий доробок, можна побачити один стрижень – спроба внести на вітчизняний ґрунт європейські ідеї, ідеї гуманізму, науковості, національності. Кістяківський намагався донести до читача потребу змін у вітчизняній системі поглядів на головні проблеми суспільства. Він доводив потребу кардинальних змін у державному законодавстві на шляху гуманізації законодавчих актів. Так, безумовно, Кістяківський не пропонував сліпого наслідування досвіду європейців, а намагався з нього взяти все найприйнятніше для вітчизняного суспільства.

Бібліографічні посилання

1. *Белогриць-Котляревский Л.* Очерк научной деятельности профессора А. Ф. Кистяковского / Л. Белогриць-Котляревский // Киевская старина. – 1885. – № 6. – С. 238–254.
2. Видатні постаті в історії України IX – XIX ст. Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети. – К., 2002.
3. Історія Київського університету. – К, 1959.
4. *Кистяковский А. Ф.* Исследования о смертной казни / А. Ф. Кистяковский. – Тула, 2000.
5. *Кистяковский А. Ф.* Молодые преступники и учреждение для их исправления / А. Ф. Кистяковский // Университетские известия. – 1878. – № 4. – С. 257–304.
6. *Кистяковский А. Ф.* Молодые преступники и учреждение для их исправления / А. Ф. Кистяковский // Университетские известия. – 1878. – № 5. – С. 344–384.
7. *Кистяковский А. Ф.* Молодые преступники и учреждение для их исправления / А. Ф. Кистяковский // Университетские известия. – 1878. – № 6. – С. 385–484.
8. *Кистяковский А.* Собрание и разработка материалов обычного права / А. Кистяковский. – К., 1876.
9. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885): У 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – Т. 1: 1874–1879 – К., 1994. – 644 с.
10. *Кістяківський О. Ф.* Щоденник (1874–1885): у 2 т. / О. Ф. Кістяківський. – Т. 2: 1880–1885 – К., 1995.
11. *Лучицкий И.* А. Ф. Кистяковский / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1885. – № 2. – С. 73–85.
12. *Лучицкий И.* Труды А. Ф. Кистяковского в области истории и обычного права / И. Лучицкий // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 64–87.
13. *Морозова Г.* До 165-річчя з дня народження О. Ф. Кістяківського / Г. Морозова // Сіверянський літопис. – 1998. – № 2. – С. 65–67.
14. *Нагорнюк О.* Вплив О. Ф. Кістяківського на розвиток соціологічних засад у науці кримінального права / О. Нагорнюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 11. – С. 5–8.
15. *Нагорнюк О.* Значення ідей О. Кістяківського для сучасної кримінально-правової науки: проблеми історичного методу та наступності / О. Нагорнюк // Вісн. адміністрат.-правових наук України. – 2002. – № 4. – С. 191–202.
16. *Науменко В.* Олександр Федорович Кистяковский (Биографический очерк, с отрывками из рукописной автобиографии) / В. Науменко // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 1–43.
17. *Фойницкий И. А.* Ф. Кистяковский как криминалист / И. Фойницкий // Киевская старина. – 1895. – № 1. – С. 88–102.

Надійшла до редколегії 04.08.09.